

שירות נשים בצה"ל המשך התקדמות או נסיגה לאחור?

ד"ר כרמית הבר
המכון הישראלי לדמוקרטיה

אל"מ (מיל') עו"ד פנינה שרביט-ברוך
המכון למחקרי ביטחון לאומי

שירות נשים בצה"ל המשך התקדמות או נסיגה לאחור?

כרמית הבר, פנינה שרביט-ברוך

יוני 2013

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

Women's Service in the IDF: A Step in Which Direction?

Karmit Haber, Pnina Sharvit Baruch

עריכת הטקסט: גלית שמאע
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
סדר: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט ירושלים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

המכון הישראלי לדמוקרטיה, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טלפון: 02-2222-20-800, 02-5300800 ; פקס: 02-5300867
אתר האינטרנט: www.idi.org.il
דוא"ל: orders@idi.org.il

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ), ת"ד 39950, תל אביב 61398
טלפון: 03-6400400 ; פקס: 03-7447590
אתר האינטרנט: www.inss.org.il
דוא"ל: info@inss.org.il

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) ולמכון למחקרי ביטחון לאומי, תשע"ג

Copyright © 2013 by The Israel Democracy Institute (R. A.) and The Institute
for National Security Studies
Printed in Israel

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. המכון עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

בתכנותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה המתהווה בישראל ולגבש את ערכיה. בהמשך לעבודת מחקר מעמיקה הוא מגיש המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של משטר דמוקרטי יציב, המותאם למבנה, לערכים ולנורמות של החברה הישראלית. המכון שואף לקדם בישראל שיח ציבורי בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות, לשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב, לספק מידע ולהציג מחקר משווה.

החוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הם אנשי אקדמיה, והם מובילים פרויקטים במגוון תחומים של החברה והמשטר בישראל. מחלקת ההוצאה לאור של המכון מפיקה, משווקת ומפיצה את פירות עבודתם.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים הכתובים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם ב־2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המרכז הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום מסמך זה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות בו הן דעותיהן של המחברות לבדן ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

תוכן עניינים

7	תודות
9	מבוא

חלק ראשון: הנחות יסוד נורמטיביות

11	הנחה 1: הגנה על ערך השוויון בצה"ל ובחברה הישראלית כחברה דמוקרטית
11	הנחה 2: הגנה על ערך כבוד האדם בצה"ל ובחברה הישראלית
12	הנחה 3: הגנה על מקור הסמכות בצבא
12	הנחה 4: הכרה בצורך לנהל את השונות בצבא ובחברה הישראלית

חלק שני: חסמים עיקריים בפני יישום העקרונות

13	1. קיומו של מודל שירות נפרד לגברים ולנשים
15	2. תהליך ההדרתה בצה"ל והשפעתו על שירות נשים
20	3. גיוס חרדים והשפעתו על שירות הנשים
23	4. האתגר שבהרחבת גיוס נשים לשורות הצבא

חלק שלישי: המלצות

26	1. שירות נשים בצה"ל
27	2. ממשקים בין שירות נשים לבין שירות חיילים דתיים וחרדים

29	מקורות

תגובת דובר צה"ל בנושא "שירות משותף לחיילים
ולחיילות בהיבטי השילוב הראוי"

תודות

נייר עמדה זה הוא פרי שיתוף פעולה בין נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה ד"ר אריק כרמון ובין ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי אלוף (מיל') עמוס ידלין. תודה מיוחדת ליועצת הרמטכ"ל לענייני נשים לשעבר תא"ל (מיל') גילה כליפי-אמיר, חברת פורום ההיגוי, על הסיוע הרב בכל תהליך העבודה. תודתנו שלוחה גם לד"ר נרי הורביץ ולשאר חברי פורום ההיגוי במסגרת פרויקט "שירות נשים בצה"ל", בראשות ד"ר אריק כרמון, על הייעוץ ועל ההערות המועילות לטיוטת נייר זה. תודה גם לתא"ל (מיל') אורית אדטו, תא"ל (מיל') ישראלה אורון, תא"ל (מיל') מאיר אלרן, עו"ד שלומית רביצקי טור-פז, אריאלה רינגל-הופמן וד"ר אורנה ששון-לוי.

מבוא

צבא ההגנה לישראל הוא צבאה של מדינת ישראל. צה"ל פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי, ובכפוף לחוקי המדינה. מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל ועל עצמאותה, ולסכל מאמצי אויב לשבש את אורח החיים התקין בה. חיילי צה"ל מחויבים להילחם, להקדיש את כל כוחותיהם, ואף לחרף את נפשם להגנת מדינת ישראל, אזרחיה ותושביה. חיילי צה"ל יפעלו עפ"י ערכי צה"ל ופקודותיו, תוך שמירה על חוקי המדינה וכבוד האדם, וכיבוד ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית (דובר צה"ל, 2011).

פתיח זה הוא נוסח "רוח צה"ל" המוגדרת "תעודת הזהות הערכית של צה"ל, אשר ראוי שתעמוד ביסוד הפעולות של כל חייל וחיילת בשירות סדיר ובשירות מילואים" (שם).

הניסוח האמור של רוח צה"ל מתקשר לשתי הנחות יסוד העומדות בבסיס מסמך זה: ראשית, החובה לשמור על כבוד האדם ועל מימוש עקרונות השוויון, שהוא מערכיה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית, מחייבת את צה"ל לשמור במסגרתו על כבוד הנשים ולממש את זכותן לשוויון. שנית, שירות משמעותי של נשים בצה"ל מעלה תרומה ערכית ומוחשית לביטחון ישראל, ובכך הוא מסייע לממש את מטרת צה"ל, הלוא היא הגנה על קיומה ועל עצמאותה של המדינה.

שירות נשים בצה"ל עבר תמורות במהלך השנים על רקע השינוי שחל במעמדן של הנשים בחברה הישראלית בכללותה. המגמה הכללית השוררת כיום בצה"ל היא לקדם שירות משמעותי יותר של נשים ולהנחיל יחס מכבד לנשים בצה"ל. עם זאת המלאכה עדיין רבה. ב-2007 בחנה לעומק ועדה בראשות ראש אכ"א אלוף (מיל') יהודה שגב (להלן: ועדת שגב) את הסוגיה

וקבעה סדרת המלצות לקידום שירות הנשים. העיקרון המנחה שקבעה הוועדה הוא המרת הרעיון של שירות על בסיס מגדרי בעיקרון של "האדם הנכון במקום הנכון" (רוח שגב, 2007: 7). רוב המלצות הוועדה טרם יושמו. אחת הסיבות לבלימת המהלכים לקידום מעמד הנשים בצה"ל ואף להעמקת הפגיעה במעמדן בשנים האחרונות היא תהליך ה"הדתה" המתרחש בצבא. תהליך זה כולל התגברות של ההשפעה הדתית בצה"ל (ראו הרחבה בפרקי הספר בין הכיפה לכומתה ודיון ממוקד במושג בפרק ההקדמה של ראובן גל וגל, 2012: 13-23). הרקע לתהליך הוא גידול בולט בשנים האחרונות במספר שומרי המצוות בקרב הקצונה בצה"ל (דרורי, 2012) והתחזקות כללית בהתערבות הלכתית בסוגיות פוליטיות וצבאיות. במסגרת גיבוש ההסדרים הקואליציוניים לקראת הקמת הממשלה ה-33 בלטה סוגיית "השוויון בנטל" כסוגיה מכרעת, על מגוון השלכותיה האפשריות על הציבור החרדי, על הציבור החילוני ועל כלל החברה הישראלית. ואולם בצד השיח הציבורי הער בסוגיה בלט היעדר דיון בשאלה כיצד ישפיע מודל השתלבות החרדים בצבא על היבט אחר של השוויון בנטל – שירות הנשים בצה"ל.

בימים אלו מתכנסת הוועדה לקידום השוויון בנטל בראשות השר יעקב פרי, שתכליתה לממש את המתווה שהתגבש ל"שוויון בנטל" באמצעות הצגת הצעת חוק שבמסגרתו יגויסו אלפי חרדים לצה"ל. במסמך זה אנו מבקשים, בין היתר, להציג את השלכותיו של תהליך ההדתה הקיים כיום בצה"ל, ואשר צפוי מטבע הדברים להתרחב במסגרת גיוס נרחב של חרדים, על גיוס נשים לצה"ל ועל שירותן בו.

למסמך שלושה חלקים. החלק הראשון יפתח בהצגת הנחות יסוד נורמטיביות המשמשות בסיס לרציונל המוצג בנייר עמדה זה. החלק השני יציג את החסמים במימוש עקרונות היסוד. במסגרת זו נדון בארבעה מוקדים מרכזיים: (1) קיומו של מודל שירות נפרד לגברים ונשים; (2) השלכות תהליך ההדתה על שירות נשים בצבא; (3) החשש מהעמקת הדרת הנשים בצה"ל לאור גיוס נרחב אפשרי של אלפי חרדים לשורות הצבא; (4) אתגר הרחבת גיוס הנשים לנוכח הפטור הנרחב מגיוס על בסיס הצהרת דת. חלקו האחרון של המסמך יציג המלצות מעשיות עיקריות.

חלק ראשון

הנחות יסוד נורמטיביות

הנחה 1: הגנה על ערך השוויון בצה"ל ובחברה הישראלית כחברה דמוקרטית

השירות בצה"ל הוא שירות ציבורי, וככזה מוטלת על צה"ל החובה היתרה להקפיד על שוויון מהותי של כלל המשרתים והמשרתות בו, אגב הבטחת יחס מכבד ומתן הזדמנויות שוות לשירות משמעותי לכולם.¹ פגיעה בכבוד ובמעמד של הנשים מערערת את הערכים הבסיסיים של המדינה ושל צה"ל כאחד. ערך השוויון צריך אפוא להנחות כל מתווה שייקבע וכל חקיקה שתנוסח בדבר גיוס החרדים ואוכלוסיות אחרות לצה"ל. הנורמות הנקבעות ומתעצבות בתוך צה"ל טומנות בחובן משמעות מרחיקת לכת בדבר עיצוב הנורמות במרחב הציבורי הכללי במדינת ישראל.² לפיכך יש להביא בחשבון כי פגיעה במעמד הנשים בצבא מערערת את עקרון השוויון לנשים גם מחוץ לצבא.

הנחה 2: הגנה על ערך כבוד האדם בצה"ל ובחברה הישראלית

כבוד האדם הוא ערך מוסרי, חברתי ומשפטי בסיסי, ויש לו הפוטנציאל לשמש בסיס מלכד בחברה הישראלית. ערך זה זכה להכרה מיוחדת בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

1 חובה זו מקבלת משנה תוקף לנוכח העובדה שמדובר בגיוס חובה, לגברים ולנשים כאחד.

2 ראו בין השאר זמיר, 2009: 2, סעיף 8.

פגיעה במעמדן של הנשים, הדרתן ודחיקתן מחללות את כבודן ומעירות על נחיתותן.³ יש לתת את הדעת למצבים שבהם הפרדה מגדרית מובילה לפגיעה, במודע או שלא במודע, בעקרון כבוד האדם בכך שהלכה למעשה היא גורמת להעברת נשים לתפקידים פחותי ערך ולהרחקתן הפיזית מהמרחב הציבורי.⁴

הנחה 3: הגנה על מקור הסמכות בצבא

צה"ל כפוף לריבונות המדינה, לממשלה ולחוקי המדינה. היווצרותם של מקורות סמכות חלופיים לסמכות הצבאית גורמת סטייה מהנורמות המתבססות על חוקי המדינה ועל ערכיה, ובכלל זה ערך השוויון לנשים. לפיכך אין להשלים עמה.

הנחה 4: הכרה בצורך לנהל את השונות בצבא ובחברה הישראלית

במסגרת הצבאית נחוצה הכרה בשונות חברתית, ויש לאזן באופן מידתי בין התחשבות בצורכיהם השונים של פרטים וקבוצות לבין שמירה על עקרונות היסוד הנודעים לאופיו של השירות הצבאי, ובכללם יצירת סביבה נוחה ומכבדת לכלל המשרתים בו.⁵ הארגון נדרש לכוון הסדרים המאפשרים לקבוצות שונות לתפקד יחדיו בלי לטשטש, להדיר או לדחוק קבוצה מסוימת על ערכיה הייחודיים ובלי כמובן לפגוע בה (Diversity Management).⁶

3 כליפי-אמיר, 2011.

4 מתבסס על פרוטוקול פנימי של מפגש פורום "שירות נשים בצה"ל 2018", שהתקיים במכון הישראלי לדמוקרטיה ב-17 בינואר 2013. ראו גם ששון-לוי [בהכנה].

5 כליפי-אמיר, 2011: 32.

6 פרוטוקול פנימי של מפגש פורום "שירות נשים בצה"ל 2018" (לעיל הערה 4).

חלק שני

חסמים עיקריים בפני יישום העקרונות

1. מודל שירות נפרד לגברים ולנשים

בשנת 2007 מצאה ועדת שגב כי בצה"ל מקובל מודל שירות שמקורו בשנות החמישים, המתבסס על מיצוי השירות בראש ובראשונה לפי מין המתגייס. הוועדה קבעה כי "זהו מודל ארכאי, הגורם לתת-מיצוי של משאביה ותרומתה לצה"ל של מחצית החברה הישראלית וחוסם הזדמנויות רבות תוך כדי השירות ולהשתלבות בחברה לאחר השירות" (רוח שגב, 2007: 7).⁷ כדי לתקן את המצב המליצה ועדת שגב לאמץ את החזון הזה: "צה"ל כארגון מוביל בחברה מעצב את שירות אנשיו, נשים וגברים כאחד, לשירות משמעותי ומכבד, המבוסס על הזדמנויות שוות על פי כישורים ויכולות לקידום מטרות צה"ל ומדינת ישראל" (שם). עקרון השיבוץ שהמליצה עליו הוועדה הוא "האדם הנכון במקום הנכון" (שם),⁸ ולפיו ימוינו וישוכצו הגברים והנשים על פי קריטריונים זהים ועל בסיס יכולותיהם וכישוריהם. משך השירות יהיה דיפרנציאלי (שירות מערכי)⁹ ויקבע מראש בהתאם

7 רוח ועדת שגב (2007) ורוח אבי זמיר (2009), שאליו נתייחס בהמשך, לא פורסמו רשמית, אולם עותקים מהם הופצו בתקשורת ובערוצים שונים. דיונים בעיקריהם התקיימו בוועדה לקידום מעמד האישה. הפרוטוקולים של הדיונים הללו פתוחים לציבור.

8 כמו כן ראו דיון בהמלצות ועדת שגב בפרוטוקול מס' 16, משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, 22 ביולי 2009, שעה 9:00.

9 ראש אכ"א האלוף אורנה ברביבאי תומכת גם היא בשירות דיפרנציאלי, המכונה בפיה "שירות מערכי": "אנחנו מדברים על שירות מערכי שפירושו שאורך השירות יקבע על פי תפקיד ולא על פי מגדר. אם אתה פקיד או פקידה תעשה אותו אורך שירות בין אם אתה גבר ובין אם את אישה. זה יעד שיש בכוונתי לקדם

לתפקיד, ולא על פי מינו של המשרת. כמו כן קבעה הוועדה כי "לא יהיו תפקידים או מערכים הסגורים קטגורית לנשים או לגברים. השירות בכל היחידות, התפקידים והמשימות יהיה משותף ומוסדר בכללי השילוב הראוי" (דוח שגב, 2007: 7).¹⁰

הוועדה גם המליצה על אימוץ מדיניות של "ראייה מגדרית", שמשמעה לוודא כי המערכות, סביבות העבודה, התשתיות והאמצעים יכולים לספק את התנאים הנאותים לשני המינים כדי להצליח בתפקידיהם.¹¹ יצוין כי פעולות ברוח זו כבר ננקטות בצה"ל בשנים האחרונות.

בשנים הקרובות. אני חושבת שזה יעד משמעותי ואנחנו נוביל לשם למרות ועל אף הצרכים של כל חייל בעניין שהוא נדרש. אני חושבת שיש כאן מקום, דווקא מהמקום הזה לייצר את השוויון ואת ההוגנות" (פרוטוקול מס' 121, משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, 27 בדצמבר 2011, שעה 10:30, עמ' 22).

10 עיקרי ההמלצות ליישום מדורג:

1. איחוד מערכות כוח האדם לנשים וגברים – מיון ושיבוץ במערכת אחודה ולפי קריטריונים מיוניים אחידים המתאימים לשני המינים;
2. משכי שירות של נשים וגברים יהיו שווים לפי תפקידים ומערכים ולא לפי מגדר;
3. מנגנוני החובה, ההתנדבות והפטור מהשירות יהיו זהים לנשים ולגברים ומתאימים מגדרית;
4. לנשים וגברים תהיה הזדמנות שווה להשתבץ לכלל התפקידים והמערכים ולמלא את כל המשימות לפי קריטריונים מיוניים מתוקפים, ותוך עמידה בסטנדרטים ודרישות כשירות מחייבות. בצה"ל לא יהיו תפקידים או מערכים הסגורים קטגורית לנשים או לגברים;
5. השירות בכל היחידות, התפקידים והמשימות יהיה משותף לגברים ונשים ומוסדר בכללי 'השילוב הראוי';
6. שיעור הקידום של נשים בצבא הקבע (בעיקר בדרגות הבכירות) יגבר משמעותית ויעוגן ביעדים כמותיים מחייבים. תתקיים נוכחות משמעותית של נשים בדרגי קבלת ההחלטות הבכירים בצה"ל;
7. תתקיים מערכת אפקטיבית ומתוקצבת המוודאת כי המערכות, סביבות העבודה, התשתיות והאמצעים מותאמים לעובדה שמשותפים בהם נשים וגברים, ומספקים את התנאים לשני המינים להצליח בתפקידם;
8. ייושם ויוטמע 'קוד מגדרי' המגדיר במפורש נורמות וכללי התנהגות מחייבים המבטיחים יחס שוויוני, מכבד, וממצה לנשים וגברים בחיי היום יום בצבא (דוח שגב, 2007: 10. להרחבה ראו שם: 11-16).

11 להבהרת המושג ומשמעויותיו ראו בורגר, 2012.

המלצותיה העיקריות של ועדת שגב נותרו בעיקרן בלתי מיושמות. כך, למשל, לא יושם העיקרון של קביעת משך שירות דיפרנציאלי לפי מהות התפקיד ולא לפי מינו של המתגייס. כך נחסמים תפקידים פוטנציאליים רבים בפני נשים – בשל משך השירות הקצר שלהן. בחלק מהמקרים פתוחה דרכן להתנדב להארכת שירות כדי לקבל את התפקיד, אך התניה זו מצמצמת מאוד את פוטנציאל החיילות, שכן לא כל אחת רוצה או יכולה להרשות לעצמה התנדבות כזו. לכן אין בכך תחליף מספק לקביעת משכי שירות חובה שווים לגברים ולנשים באותו תפקיד.

2. תהליך ההדחה בצה"ל והשפעתו על שירות נשים

אחת הסיבות המרכזיות לבלimit היישום של המלצות ועדת שגב היא השפעתם של רבנים, במסגרת תהליך ההדחה הפוקד את צה"ל (לוי ולרר, 2012).

תהליך ההדחה בצה"ל צבר תאוצה בשנות התשעים עת, מחד גיסא, פקד את המתגייסים החילונים "משבר המוטיבציה", ומאידך גיסא ניכרה עלייה במוטיבציה של בני הציבור הדתי-לאומי לשרת בצה"ל (ליבל וגל, 2012: 91). הישענות הצבא על מאגרי כוח האדם הזמינים והאיכותיים שהעמיד לרשותו הציבור הדתי-לאומי, בייחוד במערכים הקרביים של הצבא, יצרה תלות של המערכת הצבאית בקבוצה זו.¹²

אין חלילה להטיל ספק בחשיבותו ובתרומתו של ציבור איכותי זה, המתגייס בשיעורים גבוהים, ליחידות קרביות ולפרקי שירות ממושכים במסגרת תפקידי פיקוד וקצונה. כך למשל, "בשנת 2010, שישה מבין שמונת המפקדים הבכירים מרמת מח"ט ועד לסמג"דים בחטיבת 'גולני' היו חובשי כיפה, ובאותה שנה, ארבעה מבין שמונת המפקדים הבכירים בחטיבת 'כפיר' היו אף הם חובשי כיפה כמו גם שלושה ב'אבעתי'" (שם: 105). ואולם ככל שהעמיקה עוצמתו של ציבור זה במערכת הצבאית

12 ראו לרר, 2010; לוי, 2010. לטענת יועז הנדל (2012: 294) אגף כוח האדם בצה"ל מעמעם את מסד הנתונים שלו בכל הנוגע למגמות גיוס וקצונה בקרב בני הצינונות הדתית ובדרך זו מנסה למנוע פרשנות תקשורתית ומחקרית לתופעה ממשית.

נוצרה בהדרגה אווירה של דה-לגיטימציה לשירות נשים (לוי ולרר, 2012), והופעלו לחצים על המערכת הצבאית – גלויים וסמויים כאחד – להדרתן ולצמצום שילובן של נשים בצה"ל, בשם ההגנה על אורח חייו של החייל הדתי.¹³ חשוב לציין בהקשר זה כי מדובר בחלק מן הציבור הדתי, שכן רבים מחיילי הכיפות הסרוגות משתלבים בצה"ל הקיים ואינם מבקשים תנאים מיוחדים ואפילו מתנגדים לאווירה זו.¹⁴

בהקשר זה מעמיקה תופעה מדאגה אחרת, המעידה על ערעור הדרגתי במקור הסמכות בצבא בשל מעין "נאמנות כפולה" של חיילים דתיים המחויבים בעת ובעונה אחת הן לסמכויות הצבאיות והן לסמכויות הדתיות (כהן, 2012: 268). וכך רבנים מסוימים הופכים לבני סמכא במערכת הצבאית ומעמיקים תפיסות המעניקות משמעות תאולוגית למשימה הצבאית ולסמכויות צבאיות (לוי, 2008).¹⁵

13 ראו הרצאה מפי פרופ' יגיל לוי שכותרתה "הגלוי והסמוי בהתנגשות בין נשים לדתיים בצבא", 20 בינואר 2011. ההרצאה נישאה במסגרת יום העיון "בין הכתום לוורוד: דת ומגדר בצבא", והיא מובאת במלואה ביוטיוב.

14 לדעת עו"ד שלומית רביצקי טור-פז, חברת פורום ההיגוי, רבים מהחיילים רואים עצמם משולבים בצה"ל הקיים עם מענים נדרשים לסוגיות הכשרות, השבת, התפילות והחגים (שבדרך כלל נענות ולעתים מאתגרות) ואינם מעוניינים כלל להיכלל בכפיפה אחת עם התנאים המיוחדים המוסדרים לחיילים חרדים וחרד"לים.

15 עו"ד שלומית רביצקי טור-פז, חברת פורום ההיגוי, התייחסה בדיונים דווקא למגמה של צמצום הציות לרבנים וליתר האינדיווידואליזם אגב הגמשת הכללים המבדילים בין דתיים למסורתיים לגווניהם וכן להתחדשות רוחנית שאינה קשורה ואינה מובלת בידי רבנים ומנהיגים דתיים. מגמה זו באה לידי ביטוי, למשל, בגיוס הבנות הדתיות לצה"ל שלא באישורם הרשמי של רבנים (והקמת ארגונים כמו "אלומה" – עמותה לסיוע בגיוס לבנות דתיות; "צהל" – מכינה קדם צבאית לבנות דתיות; גרעיני ה"הסדר" לבנות; ועוד), וכן בגיוסם של בנים רבים שלא במסגרות ההסדר ומתוך תפיסה עצמאית של חייהם הדתיים, בוודאי ביום פקודה ("יום פקודה" הוא גם שמו של פורום ארגונים דתי שפעל בעת ההתנתקות למען ציות ונגד פיצול סמכויות לחיילים דתיים בין רבנים למפקדים). מגמה זו חיה בצד מגמה הפוכה – יתר הקצנה של חיילים (לא כולם) בנושאי הדרת נשים. הקצנה זו היא תולדה של היווצרות תת-זרם חדש של אנשים (וחיילים) שנמצאים בקו התפר שבין הציבור הדתי-לאומי לציבור החרדי (חרד"לים). התחזקותה של מגמת העצמאות של תת-זרם זה מקבלת את ביטוייה גם בצה"ל.

בשנת 2011, כארבע שנים לאחר דוח ועדת שגב, הועבר מכתב לרמטכ"ל רא"ל בני גנץ ולשר הביטחון דאז אהוד ברק, ובו תבעו 19 אלופים בדימוס למנוע הפליית נשים בצה"ל ולאמץ את מסקנות דוח שגב. ב"מכתב האלופים" נוסחה הדרישה למנוע את הפגיעה המתמשכת בצה"ל ובביטחון המדינה בגלל תביעות מצד חיילים דתיים. האלופים הזהירו מפני פגיעה במוטיבציה של נשים לשרת בצבא וכן מפגיעה ב"ערכי יסוד של החברה הישראלית" (הראל, 2011א).

מסמך שהניח ראש אכ"א היוצא, האלוף אבי זמיר, בסיום כהונתו על שולחנו של הרמטכ"ל הצטרף גם הוא לקולות אלו. המסמך דן במאבק הסמכויות בין חיל החינוך לרבנות הצבאית ובפגיעה במעמד הקצינות והחיילות בעקבות דרישות הצניעות וההפרדה ולאור פרשנות מחמירה לכללי צניעות שמכתיבים רבנים ומפקדים (הראל, 2011ב). במסמך זה קרא זמיר לבליתם ההקצנה הדתית בצה"ל מחשש לפגיעה במודל "צבא העם". תהליך זה מתרחש גם על רקע שינוי שהתחולל בתפקיד הרבנות הצבאית: מגוף המבקש לתת מענה לצורכי הדת של החיילים לגוף החותר לעצב את אופיו הדתי של הצבא כולו, בין השאר באמצעות העמקת נוכחותם והתערבותם של רבנים צבאיים בפעילות בתוך יחידות השדה באופן המשפיע גם על הסוציאליזציה של החיילים החילונים ולא רק על זו של הדתיים (לוי, 2008; דרורי, 2012). על רקע זה, בין השאר, התגלעו מאבקים בין הרבנות לבין חיל החינוך בעיצוב התכנים החינוכיים (כהן, 2012).

במסמך מתייחס זמיר, בין היתר, לפקודת "השילוב הראוי", שגובשה בצה"ל ב-2003 במטרה לצמצם את נקודות החיכוך בין לוחמים דתיים לבין חיילות. מטרת הפקודה הייתה להגן על החייל או על החיילת הדתיים ולייצר עבורם סביבות עבודה נוחות יותר לשירות משמעותי. זמיר קובע במסמך כי הפקודה הפכה בדיעבד למנוף לעיצוב נורמות ויחסים מגדריים בלתי מתקבלים על הדעת בצה"ל כולו. למסמך של זמיר קדם מחקר שערך ד"ר נרי הורביץ בשביל יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים (יוהל"ץ) באותה עת, תא"ל גילה כליפי-אמיר, המתריע כי הפקודה מגבילה הלכה למעשה את תפקוד הנשים בצבא. במחקר נקבע כי "הפירוש המחמיר שניתן לכללים מדיר נשים והופך את שירותן במקרים רבים לבלתי אפשרי, תוך 'כפיית קיצוניות דתית' " (הראל, 2011ב).

ישנן דוגמאות למכביר, שאותן מציג זמיר במסמכו, המעידות על פרשנות מחמירה של פקודת השילוב הראוי – החל באיסור על הורים (שיוחס לפקודת השילוב הראוי) לחבק את בתם החיילת במהלך יום הורים רשמי שהתקיים בבסיס ההדרכה;¹⁶ עבור במקרה של חיילת שניסתה להרגיע במגע יד את חברתה שנתקפה בפרץ היסטריה במטווה הראשון שלה והוענשה בריתוק שבת בגין עברה על פקודת "השילוב הראוי" (כחלק מההחמרות / הגבלות / פרשנויות מרחיבות ומוקצנות שניתנות על ידי מפקדים בשטח לפקודה); וכלה בפרישה מופגנת של עשרות חיילים דתיים מעצרת סיום לחימה של חטיבה 35 במבצע עופרת יצוקה בגלל שירת התקווה בפתח העצרת על ידי חייל וחיילת מהחטיבה, וכן ביציאה הפגנתית של צוערים בבה"ד 1 מטקס לציון יום השנה לרצח רבין בעת שאחת החיילות בצוות ההוויי שרה על הבמה. עוד מציין זמיר במסמך כי חופש הפעולה הניתן למפקדים הישירים במציאת פתרונות מקומיים לקונפליקטים ברמת השטח וכן הקו העקרוני שנקט צה"ל (התאמה, גמישות והסתגלות) יוצרים מציאויות מגוונות המקשות לנהל חיים משותפים ומעצימות את פוטנציאל הכרסום ביכולתו של צה"ל לממש את ייעודו ואת משימותיו בהתאם לערכיו.

הצבא מתקשה לפקח באמצעות תקינה ונהלים על כלל התהליכים המתרחשים בשטח בקרב החיילים והמפקדים הישירים.¹⁷ תהליכים אלו עלולים להוביל ל"נרמול" של ההפרדה עד הסכנה שבהפיכתה להדרה של ממש במקום ליישום תהליכי ניהול שונות המתחשבים בצורכי האוכלוסיות השונות.

זמיר מציג במסמך שלל דוגמאות המצביעות על דרכים שונות ומגוונות שבאמצעותן מובילים תהליכי הדתה אלו – בשם ההגנה על אורח חיו של החייל הדתי – להדרת נשים בתוך המסגרת הצבאית. למשל: הימנעות משיבוץ חיילות וקצינות בתפקידי הדרכה, פיקוד וקצונה על רקע חשש של מפקדים מפני קשיי תפקוד בשירות המשותף עם חיילים ומפקדים

16 אל"מ (במיל') יעקב קסטל, לשעבר ראש מחלקת החינוך במטה הכללי וכיום יועצו האישי של קצין החינוך הראשי של צה"ל, חולק את סיפורו האישי ואומר כי בתקופת הכשרתה של בתו כמש"קית חינוך הגיעו הוא ואשתו לבקרה בבסיס, ולא הורשו, שניהם, לחבקה מתוקף "פקודת השילוב הראוי" (ראו בראון, 2012: 29).

17 פרוטוקול פנימי של מפגש פורום "שירות נשים בצה"ל 2018" (לעיל הערה 4).

דתיים; יצירת "שטחים סטרייליים" מנשים על פי צורך (ביטוי המאיים על אושיות הדמוקרטיה); והימנעות משילוב נשים בפעילויות מסוימות.¹⁸ תופעה חמורה אפילו יותר, מוסיף זמיר, היא ניסיונם של מפקדים לעצב את תרבות יחידתם על פי תפיסת עולמם המגזרית (מג"ד המסרב לקבל קצינת שלישות מפני שאינו מוכן לנסיעה משותפת בנגמ"ש). תא"ל כליפי-אמיר קובעת כי "אל מול כוונתה המקורית של הפקודה והשאיפה לאפשר סביבה נוחה ומכבדת לכלל המשרתים, האופן שבו ממומשת הפקודה בפועל מביא להפסד כפול: הנשים מוגבלות במרחב וביכולתן לתפקד באופן אפקטיבי ואילו כללי השילוב הראוי, באופן שבו הם מפורשים, נתפסים בצורה מחמירה יותר ויותר עד כדי כך שהם הופכים בלתי-אפשריים וכופים קיצוניות דתית" (כליפי-אמיר, 2011: 32).

בדינוי הוועדה למעמד האישה, בדצמבר 2011, התייחסה האלוף אורנה ברביבאי, ראש אגף כוח אדם (אכ"א), לפקודת השילוב הראוי וציינה גם היא כי "חלף כמעט עשור ומאז שנכתבה פקודת ה'שילוב הראוי' ואנחנו התחלנו לזהות במקומות מסוימים פערים. פערים בהבנה של הפקודה, בהטמעה שלה ובפרשנות שניתנת לה".¹⁹ במכתב ששלח דובר צה"ל בפברואר 2013 נמסר כי פקודת "השילוב הראוי" עודכנה וכי יש "פקודת שירות משותף לחיילים ולחיילות בהיבט השילוב הראוי". פקודה זו אינה עוסקת בהיבטים הקשורים לדת בלבד. היא מתמקדת ברובה בשירות משותף של גברים ושל נשים, ללא קשר לדת. כן נמסר כי מתקיימת עבודת מטה לעדכון פקודת "השירות המשותף", בהשתתפות ראש אכ"א, יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים, הרב הצבאי הראשי לצה"ל וקצין חינוך ראשי.²⁰

18 דוגמאות נוספות המוצגות במסמך: אי-השלמה עם מצב שבו נהגות האמרים ילונו בשטח עם מתאמנים שהובילה לפקודה שהן יישארו בבסיס; מקרה שבו, ביום כיף גרודי בברכה, כפה המג"ד של גדוד התותחנים על החיילים הדתיים להשתתף באירוע, והם הביעו את מחאתם הפסיבית בכך שישבו על שפת הברכה כשגבם מופנה לחבריהם הרוחצים במים.

19 פרוטוקול מס' 121 (לעיל הערה 9).

20 מתוך תגובת דובר צה"ל, ענף קשרי ציבור, מדור פניות ציבור לפנייתו של פרופ' יגיל לוי, האוניברסיטה הפתוחה, 26 בפברואר 2013: "שירות משותף לחיילים ולחיילות בהיבטי השילוב הראוי". ראו את נוסח התגובה המלא בסוף מסמך זה.

מעניין לצטט בהקשר זה (על פי פרסום באחד האתרים של מפלגת הליכוד בשנת 2011) דברים שאמר השר בוגי יעלון, שר הביטחון היום על נטישת טקסים צבאיים בזמן שירת נשים:

התנהגות כזו מביישת את החיילות בצה"ל ובעיקר את אלו ששרות וגם את החיילים שנאלצים לנטוש את ההופעה בעיצומה, ויוצרת קיטוב מיותר. הדבר מנוגד לשאיפה החשובה להמשיך בקידום שוויון הזכויות ובשילובן המלא של נשים בצבא בפרט ובחברה בכלל, וכן פוגע בשילובם של חיילים דתיים. מתח זה מעביר לדור הצעיר מסר רע מאוד, המנוגד לערכי הסובלנות וכיבוד האחר שמחובתנו להנחיל במדינה יהודית ודמוקרטית. אין זה ראוי מצד רבנים להטיל על תלמידיהם מגבלות מחמירות, ולדרוש מהצבא התחשבות בכך. יש נושאים שהצבא מחויב להתחשב בהם וליצור מציאות שאפשר לחיות איתה, אך חובה להציב גבולות ברורים להתערבות שפוגעת בצה"ל ובמרקם החברתי במדינה. מפקדי צה"ל נדרשים לנהל הידברות עם הגורמים השונים, כשקיים צורך דחוף לגרום לרבנים לחדול מההנחיותיהם לחיילים, ולא לאפשר התערבות המפרה את האיזון הנדרש כדי לאפשר שירותם של חיילים דתיים לצד שירותן של בנות ופעילותן המגוונת בצה"ל (חזן, 2011; ההדגשות שלנו).

3. גיוס חרדים והשפעתו על שירות הנשים

גיוס חרדים מתקיים היום בשני מסלולים עיקריים: האחד, גיוס הנח"ל החרדי ("נצח יהודה") בחטיבת כפיר, שהוקם לפני למעלה מעשור. הגיוס קולט אליו כ-500 חרדים מדי שנה. ייחודו בכך שהוא מגדיר ואין למשרתים בו שום מגע עם נשים במשך כל השירות. המסלול השני הוא תכנית שח"ר ("שילוב חרדים") לגיוס צעירים חרדים נשואים. התכנית מופעלת בכלל

זרועות הצבא ואגפיו (צה"ל 2012).²¹ חיילי שח"ר לא באים במגע ישיר עם נשים בסביבת עבודתם, על כל פנים לא בשלב ההכשרה. בתום ההכשרה הם משובצים לצוותים קטנים ללא כפיפות ישירה לנשים. הקשר שלהם עמן הוא חברתי מזערי. גם כך נוצרות מגבלות על שירות נשים. לדוגמה, ענף כוח אדם באגף טכנולוגיה ולוגיסטיקה (אט"ל) מסר לנציג משרד מבקר המדינה כי כחלק מהיערכות היחידות באגף זה לקליטת חיילי תכנית שח"ר נדרשו היחידות לייצר "שטחים ואזורים סטריליים" מנשים (מבקר המדינה, 2011). תא"ל כליפי-אמיר טוענת כי מדיניותה של תכנית שח"ר בהקשר האמור יוצרת הדרה חברתית כלפי חיילות ופוגעת בשילובן (שם). נימוקם העיקרי של החרדים לצורך בהפרדה מוחלטת בצה"ל בין המשרתים החרדים לנשים נוגע לשמירה על אורחות החיים החרדיים ולחשש מקיומו של קשר בלתי מפותח בין גברים לנשים, בייחוד בגיל הצעיר.

חרף המגמות שתוארו לא התבטא נושא השפעת גיוס החרדים על שירות הנשים בדוח הוועדה לקידום השוויון בנטל ("ועדת פלסנר"), שהוקמה במאי 2012 לאחר פקיעת חוק טל לשם גיבוש המלצות בסוגיית הגיוס לצה"ל (בייחוד של חרדים וערבים). ארגוני נשים (ביוזמת ויצ"ו) התריעו כי "על רקע התגברות הדיווחים על הדרת נשים בצה"ל ותופעת ההשתמטות של בנות מטעמי דת, כל תוכנית לגיוס חרדים שלא תכלול מודל לשוויון בין נשים וגברים תוביל לאפליה חמורה של נשים בצבא, ולהדרתן מתפקידי שטח ופיקוד ומרחבים ציבוריים" (שלו, 2012). המהלך קיבל חיזוק נוסף ב"מכתב הקצינות" ששיגרו 20 קצינות בכירות לשעבר במערכת הביטחון, בכללן נציבת השב"ס לשעבר רביגונדר אורית אדטו, קצינת ח"ן ראשית לשעבר תא"ל (מיל') ישראלה אורון והצנזורית הראשית לשעבר תא"ל (מיל') רחל דולב. הן כתבו לראש הממשלה ולחבר הכנסת יוחנן פלסנר

21 במסגרת התכניות לשילוב החרדים מוצעים לחרדים תפקידים משמעותיים המאפשרים שילוב בין תרומה לביטחון המדינה לבין קיום אורח חיים דתי: "שח"ר בחיל הים" (שירות במערך הטכנולוגיסטי); "בינה בירוק" (פיתוח פרויקטים יוקרתיים לתוכנה וכן שילוב בתפקידי הליבה בחיל המודיעין); "שח"ר כחול" (שירות במערך הטכנולוגי בחיל האוויר); "שח"ר אט"ל" (שירות במרכזים הלוגיסטיים וביחידות החימוש הפיקודיות); "שח"ר תוכנה" (תפקידי בודקי תוכנה ומתכנתים באגף התקשוב) (דובר צה"ל, 2012).

כי "צה"ל אמור להיות צבא העם, אך לצערנו כרגע קיים חשש, כי המהלך המתוכנן לגיוס חרדים יהפוך אותו דווקא לצבא הגברים" (שם).
חשש זה מתחזק לנוכח דבריו של הרב אביחי רונצקי, ששימש הרב הראשי של צה"ל ומי שעמד בראש מינהלת "השילוב הראוי".²² במזכר שנכתב ביוני 2012 במרכז למחקרי ביטחון לאומי התייחס הרב רונצקי לסוגיית גיוס החרדים:

אם רוצים שחרדים ישרתו בצבא חייבים להיות מודעים למחיר ולהשלכות על הצבא [...] ריבוי חרדים ודתיים עשוי להשפיע על מערך ההדרכה המבוסס בעיקרו על חיילות שכן כבר היום ישנן עדויות לבקשות התאמה של תנאי המקום לחיילים החרדים והדתיים-לאומיים. בעיות דומות ייווצרו בחמ"לי המודיעין [...] חיילות מאיישות חלק גדול מאלו באופן שעלול ליצור מצב שבו במוצב אחד יוכלו נשים לשרת ובמוצב אחר לא יוכלו. לציבור החרדי יהיו בעיות עם המבנה הקיים בצה"ל וציבור זה "לא יהסס" לעלות על הבריקדות [...] מבחינתם, אם רוצים לקבל אותם, יהיה זה כפי שהם מבינים; ומי שייאלץ להשתנות הוא צה"ל עצמו ולא החרדים (מצוטט אצל אלרן ובן מאיר, 2012: 30-32).

דבריו של אל"ם (מיל') יעקב קסטל, לשעבר ראש מחלקת החינוך במטה הכללי וכיום יועצו האישי של קצין החינוך הראשי של צה"ל, בריאיון עמו מדגימים היטב את הבעייתיות:

22 כלפי הרב אביחי רונצקי נטען שהעמיק את השפעת הרבנות הצבאית בתוך הצבא באופן שהוא מעל ומעבר להענקת שירותי דת בלבד. כך מתאר זאב דרורי את המהפך בעמדת הרבנות הצבאית: "המגמה החשובה שסימנו הרבנים הצבאיים וייס ורונצקי בעת כהונתם, היא מהפך בתפיסה החינוכית של הרבנות הצבאית. בימינו החיילים הדתיים אינם קהל היעד העיקרי של הרבנות הצבאית. נהפוך הוא, דווקא הציבור החילוני הרחוק מתורה ומצוות הוא היעד המרכזי של הרבנות הצבאית" (מצוטט אצל דרורי, 2012: 140-141).

ההנחה שרק לחייל הדתי יש פריווילגיה לסחוב איתו סמכות אורחית לתוך הצבא עשויה להיות הרסנית. ברגע שהצבא נותן יד למקורות סמכות חיצוניים הוא מייצר כאוס. זה מצב שהדעת אינה סובלת. זו הפרטה בלתי מתקבלת על הדעת. הם אינם עוסקים בשאלה אילו פשרות הם נאלצים לקבל על עצמם כדי לקיים את החיים המשותפים אלא מבקשים בפירוש להשתלט על המרחב הציבורי ולעצב אותו על פי מה שהם תופסים כנכון [...] למה בישיבה התיכונית אני יכול ללמוד מאישה שיושבת מאחורי שולחן ומלמדת אנגלית למשל, ובצבא אני רוצה פתאום לייצר לי מציאות אחרת, שהיא יותר קיצונית? ולמה שהצבא ייתן לזה יד ויישר עם זה קו? למה באזרחות רב אינו מעז לפסוק שאחיות לא תטפלנה בגברים, ואילו בצבא אסור שתהיינה חובשות? (מצוטט אצל בר-און, 2012: 29).

בהתייחסו לאתגר שבשמירה על צביונו הממלכתי של צה"ל ציין קצין החינוך הראשי תא"ל אלי שרמייסטר כי "אם יתגייסו יותר חרדים נעמוד למבחן גדול יותר מאשר היום [...] מדובר בשמירה על הדמוקרטיה הישראלית ושמירה מכל משמר על מה שהצבא השיג בשנים האחרונות – שוויון הזדמנויות לנשים בצה"ל [...] זה נגזר באופן ישיר מערכי יסוד כבוד האדם" (מצוטט אצל כהן, 2013).

4. האתגר שבהרחבת גיוס נשים לשורות הצבא

חיוניותן של נשים לבניין הכוח של צה"ל אינה מוטלת בספק, ונתונים עדכניים על שירות נשים שסיפק אגף כוח האדם של צה"ל מלמדים על כך. נעשים צעדים לא מעטים בצבא לקידום השוויון המגדרי לא רק בשל החובה לממש את עקרון השוויון המגדרי, אלא גם לנוכח העובדה שהדבר עולה בקנה אחד עם קידום האפקטיביות המבצעית של צה"ל (כליפי-אמיר, 2011: 35).²³

23 נתונים עדכניים על שירותן הצבאי של נשים מלמדים על השתלבות הולכת וגוברת של נשים במערכים השונים בדרך לשוויון מגדרי מאז שנת 2000 (להרחבה

שרה הקרב המודרני עובר שינוי בכל הנוגע לאיזונים בין לחימה ישירה ומסורתית ללחימה מרוחקת ומבוססת טכנולוגיה. שינוי זה תורם גם הוא לקידום נשים לתפקידים משמעותיים, שכן הוא מטשטש את השפעתם של ההבדלים הפיזיים והגופניים בין נשים וגברים.²⁴ וכך, במערך הטכני נרשם זינוק גדול במספר הנשים – מ-7% ב-2001 לכ-17% היום. הרמטכ"ל רא"ל בני גנץ הציב לפני צה"ל יעד: עד סוף השנה אחת מכל חמישה המשרתים במערכים הללו תהיה אישה. מערכים אלו מציעים לנשים תפקידים רבים בתחומים כגון הגנה בסייבר, תוכניתנות, הפעלת כלים בלתי מאוישים ואיסוף מודיעין (פסו, 2013).

ואולם בצד כל זה מעלים נתונים עדכניים לשנת 2013 (שחשף אגף כוח אדם בצה"ל) כי שיעור הנשים שאינן מתגייסות נמצא במגמת עלייה ונאמד היום ב-41.8%. מדובר בעלייה של 0.6% מהשנה שעברה. כמו כן נרשמה עלייה של 0.4% בהשוואה לשנה שעברה של "מצהירות דת", אחרי שבפעם האחרונה (שנת 2011) דווח נתון של 35.4% (בוחבוט, 2013). לדברי אלוף אבי זמיר, ראש אכ"א בשנים 2008-2011:

כשבן הולך על "תורתו ואמונתו" הוא צריך לעמוד בתנאי סף שאומרים שהוא צריך ללמוד ארבע יחידות תלמוד בתיכון, הוא צריך להיות שייך לישיבה. בהצהרת דת של הבנות אין

ראו דובר צה"ל, (2012). עיקרי הדברים: 92% מהתפקידים בצה"ל פתוחים כיום לפני נשים. בתפקידים שנחשבו פעם גבריים, וכיום הם מעורבים ופתוחים לשני המינים, עלה חלקן של הנשים מ-19% ל-28% (תפקידים במערך הלחימה כמו גרוד קרקל, מאלפות כלבים, שוטרות צבאיות ותפקידי הדרכה במערך הטכנולוגי). בד בבד נרשמה ירידה בתפקידים שנחשבו נשיים, אף שהיו פתוחים לשני המינים, מ-63% ל-50% (מינהלה, רכזי כוח אדם ותנאי שירות, פקידות, חינוך וירידעת הארץ והדרכת כושר קרבי). דרג הפיקוד הבכיר של צה"ל כולל היום גם אישה אחת, בדרגת אלוף, אורנה ברביבאי, שהיא כאמור ראש אכ"א. נוסף על כך יש 4 נשים בדרגת תת-אלוף. מספר הנשים בדרגת אלוף משנה עלה מ-17 לפני עשור ל-24 היום. גם במערך משרתי הקבע נוצרה מציאות חדשה – 23% מכלל הקצינים והנגדים הם נשים. בהסתכלות על כלל המשרתים בצבא, 34% הם נשים.

24 דברים ברוח דומה עולים אצל ששון-לוי, 2011: 77.

תנאי סף. כל אחת יכולה לבוא ולהצהיר על היותה דתית או על הווי דתי משפחתי ולא חייבת להיות דתית.²⁵

בדבריה לפני ועדת חוץ וביטחון של הכנסת אמרה ראש אכ"א האלוף אורנה ברביבאי שהצהרת הדת הפכה בקרב נשים לערוץ השתמטות מצה"ל, שכן "תהליך הפטור הוא מאד פשוט [...] אין לנו שום יכולת אכיפה ממשית כדי להתמודד עם הצהרות דת פיקטיביות". יו"ר הוועדה, חבר הכנסת שאול מופז, הגיב לדברי ראש אכ"א ואמר כי "חייבים לשנות את המגמה השלילית שכן מדובר בתהליך שיוביל לכך שצה"ל כבר לא יהיה צבא העם אלא צבא חצי העם" (ועדת החוץ והביטחון, 2011).

חשוב אפוא להגדיל את שיעור הגיוס של נשים לצה"ל כדי לחזק את האינטרס של המערכת הצבאית בקידומן של נשים, לאור תרומתן האיכותית והכמותית. דוח ועדת שגב מתייחס גם הוא לחשיבות ההקשחה של תהליך קבלת פטור משירות חובה לנשים ולשינוי החקיקה בנושא במטרה לצמצם את תופעת ההשתמטות בטיעוני דת כוזבים. כמו כן יש מקום להרחיב עוד יותר את המגמה של גיוס חיילות דתיות, הנמצאת במגמת עלייה בשנים האחרונות, אגב מתן מענה לצורכיהן הייחודיים (פסו, 2012).²⁶ אין ספק שאחד הגורמים המשפיעים על המוטיבציה של נשים להתגייס לצה"ל, ולפיכך על שיעורי הגיוס שלהן, הוא עד כמה הן מעריכות שתהיה להן אפשרות לשרת שירות משמעותי ולקבל יחס שוויוני ומכבד.

25 פרוטוקול מס' 16, עמ' 8 (לעיל הערה 8).

26 בהקשר זה הביאה עו"ד שלומית רביצקי טור-פז, חברת צוות ההיגוי, את הדוגמה של סוגיית בתי הכנסת בצבא, שאינם מאפשרים מקום ראוי לנשים לתפילה. עזרות הנשים בדרך כלל קטנות, אינן מצוידות בסידורי תפילה ואינן מביאות בחשבון את צורכי "השילוב הראוי" של נשים דתיות. הגישה של החיילות הללו אל הרבנים גם היא לא תמיד פתוחה ונוחה, בהיות הרבנות הצבאית גוף שמיועד לסיפוק צורכיהם הדתיים של החיילים הדתיים, ולא של החיילות.

חלק שלישי

המלצות

להלן המלצות כלליות בדבר שירות נשים בצה"ל וכן המלצות הנוגעות לנקודות החיכוך בין שירות חיילים דתיים וחרדים לבין שירות נשים בצה"ל.

1. שירות נשים בצה"ל

1. יש לאמץ הנחת מוצא ששירות שוויוני ומכבד של נשים בצה"ל עולה בקנה אחד עם ערכי צה"ל והחברה הישראלית ותורם לקידום האפקטיביות המבצעית של צה"ל.
2. יש לאמץ את העיקרון של "האדם הנכון במקום הנכון", לפי קריטריונים ענייניים ודרישות כשירות המשקפים את צורכי צה"ל, יכולות הפרט ותכונותיו, ולא על בסיס מינו של המתגייס. בהתאם לכך יש לעדכן את מודל המיון, השיבוץ וההכשרה.
3. יש להשוות את משכי השירות של נשים וגברים ולקבוע משך שירות דיפרנציאלי המתבסס על התפקיד ולא על המגדר. שינוי כזה יאפשר לנשים לעשות שירות משמעותי יותר ולצה"ל למצות כוח אדם נשי באופן מיטבי. יש לבחון את האפשרות לשלב תיקון זה בתיקונים שיוכנסו לעניין גיוס החרדים, אם יכללו תיקון הקובע משכי זמן דיפרנציאליים.
4. על צה"ל להמשיך להאיץ את החלת המדיניות הכוללת של ראייה מגדרית (Gender Mainstreaming), שמשמעה להבטיח שהמערכת הצבאית תספק את התנאים להצלחה לשני המינים.
5. יש לבחון מחדש את הפטור הגורף מגיוס הניתן כיום לנשים על סמך הצהרה מטעמי דת ואמונה. כמו כן יש למצוא פתרון אשר יצמצם את ההשתמטות על בסיס הצהרות כוזבות. בד בבד יש להמשיך ולעודד גיוס של חיילות דתיות יחד עם מתן מענה לצורכיהן הייחודיים.

2. ממשקים בין שירות נשים לבין שירות חיילים דתיים וחרדים

1. יש לקבוע עיקרון יסוד שלפיו אין לפגוע בשום מקרה באפשרות של כלל המשרתים, בכללם הנשים, לשרת שירות משמעותי ושוויוני.
2. במקרים שבהם העיקרון של גיוס חיילים דתיים וחרדים ושילובם בצה"ל מתנגש עם העיקרון המשמר את מעמדן של הנשים בצה"ל, יגבר האחרון, גם אם המשמעות היא ויתור על מתגייסים פוטנציאליים. יעדי הגיוס שייקבעו לגיוס חרדים צריכים להיות כאלו שלא יפרו את האיזון הנחוץ למניעת פגיעה במעמדן של נשים.
3. יש להבחין בין שלבים ומסלולים בהתייחס לדרישות ההפרדה של חיילים דתיים וחרדים. יש מקום לרגישות בין-תרבותית ולהענקת רשת תומכת, אך אין להסכים להפרדה מוחלטת; במסלולים התנדבותיים (קורס קצינים, קורס טיס, קורס חובלים וכדומה) וכן בשירות קבע על כל חייל לקבל עליו את הערכים המקובלים על צה"ל ועל המערכת הממלכתית בישראל, ואין להסכים לפגיעה כלשהי בשירות הנשים, ובכלל זה בשיבוצן.
4. במקרים שבהם מתעוררות בעיות הנובעות מפגיעה לכאורה ברגשות דתיים, הפתרון לא יהיה הדרת נשים אלא יימצאו דרכים אחרות להתחשב בדרישות המיוחדות של החיילים הדתיים. בהקשר זה יש מקום לבחינה מוקפדת וביקורתית של הנחות יסוד שנוצרו לגבי תכנים שעלולים לפגוע ברגשות הדתיים ולוודא שצה"ל אינו מאמץ החמרות החורגות מאלו המקובלות במסגרות מקבילות באזרחות. כך למשל, יש להוקיע ולדחות על הסף רעיונות כגון זה של "יצירת" אזורים סטריליים מנשים", שאין לו תקדים בחברה דמוקרטית מתוקנת. כעיקרון יש לגזור גזרה שווה בין הצרכים של חיילים שומרי מצוות לבין הצרכים של אוכלוסיות אחרות בעלות צרכים ייחודיים.
5. יש לאשר סופית את עדכון פקודת "השירות המשותף" ולחדול מן ההפניה לפקודת "השילוב הראוי". במסגרת הפקודה המעודכנת צריך להינתן מענה לצורכי החייל הדתי, בדומה למענה שניתן לשאר האוכלוסיות בעלות צרכים ייחודיים.

6. בעת יישום הכללים של השירות המשותף יש לוודא כי הדרגים בשטח אינם מחמירים את הוראות הפקודה. נחוצה הנחיה פיקודית נחרצת, שתגיע מהרמות הבכירות ביותר בצה"ל, שאין לפגוע במעמדן של נשים בצבא, להדירן או להרחיקן מפעילות בשם טענות לרגשות דתיים. יש לאכוף את ההוראות ולנקוט צעדים חמורים, שתהיה להם נראות שאינה מוטלת בספק, במקרים של הפרות למיניהן.
7. יש לכונן מנגנוני פיקוח שיוודאו כי לא ייפגע מעמדן של נשים בגלל שירות של חיילים דתיים או חרדים. הכוונה למנגנון פיקוח צבאי שיהיה כפוף לרמטכ"ל וידווח לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת ולמנגנון פיקוח אזרחי שידווח לממשלה ולוועדות הכנסת.

מקורות

- אלרן, מאיר, ויהודה בן מאיר (עורכים), 2012. גיוס חרדים לצה"ל: חידוש "חוק טל" (מזכר 119), תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב.
- בוחבוט, אמיר, 2013. "נתוני הגיוס: עלייה בביקוש לסייבר, ירידה בקרבי", אתר וואלה, 3.1.2013.
- בורגר, שרית, 2012. "מעבר למסגרת – מבט על הטמעת הראייה המגדרית בצה"ל", בין הזירות: כתב עת לענייני מדעי ההתנהגות בצה"ל 11 (נובמבר): 71-83.
- בריאון, שרגא, 2012. "ממלכתיות בפקוד: בזכות פלורליזם כפוי", דעות 57 (יולי): 30-24.
- גל, ראובן (עורך), 2012. בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל, תל אביב: מודן הוצאה לאור.
- דובר צה"ל, 2011. "רוח צה"ל", אתר צבא ההגנה לישראל, 18.5.2011.
- , 2012. "שח"ר חדש: כל הנתונים על גיוס חרדים לצה"ל", אתר צבא ההגנה לישראל, 1.3.2012.
- רוח שגב, 2007. דו"ח הוועדה לעיצוב שירות הנשים בצה"ל בראיית העשור הבא, ספטמבר.
- דרורי, זאב, 2012. "הרווח בין הכומתה לכיפה: כיצד מתמודד צה"ל עם תהליך ההדרתה?", בתוך: ראובן גל (עורך), בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל, תל אביב: מודן הוצאה לאור, עמ' 115-150.
- הנדל, יועז, 2012. "הציונות הדתית – מגמות ביחס לשירות בצה"ל", בתוך: ראובן גל (עורך), בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל, תל אביב: מודן הוצאה לאור, עמ' 293-307.
- הראל, עמוס, 2011א. "19 אלופים במילואים לרמטכ"ל בני גנץ: עצור את ההקצנה הדתית בצבא", הארץ, 14.11.2011.
- , 2011ב. "בצה"ל נלחמים על השליטה בכיפה", הארץ, 22.7.2011.
- ועדת החוץ והביטחון, 2011. "ראש אכ"א: אחת מכל שתי נשים לא מתגייסת לצה"ל ואנחנו עומדים ומסתכלים על התופעה מהצד", אתר פורטל הכנסת, 14.12.2011.
- זמיר, אבי (רוח אבי זמיר), 2009. מסמך אבי זמיר בנוגע לשירות המשותף, ראש אגף כוח האדם, לשכת כוח אדם, צה"ל, 9.2.2009.

- חזן, אלי, 2011. "השר יעלון: הקצנה דתית בצה"ל פוגעת בלכידות הלאומית", **ליברניק** (כתב עת מקוון), 24.11.2011.
- כהן, אשר, 2012. "הכיפה והכומתה – דימוי ומציאות: השיח הציבורי על הציונות הדתית והשירות הצבאי", בתוך: ראובן גל (עורך), **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**, תל אביב: מודן הוצאה לאור, עמ' 267-292.
- כהן, גילי, 2012. "דו"ח מבקר המדינה: מאבקים על חינוך חיילי צה"ל", **הארץ**, 1.5.2012.
- , 2013. "קצין חינוך ראשי: הרחבת גיוס החרדים תגביר את הקונפליקט עם החיילות", **הארץ**, 10.4.2013.
- כליפי-אמיר, גילה, 2011. "הטמעת הראייה המגדרית: אסטרטגיה חדשה בצה"ל לקידום שוויון הזדמנויות", **מערכות** 436: 28-35.
- לוי, יגיל, 2008. "שילוב הרהוי: הצעה לניתוח רב-ממדי של המאבק נשים- דתיים בצה"ל", **המרחב הציבורי: כתב עת לפוליטיקה וחברה** 2 (קיץ): 132-159.
- , 2010. **מי שולט על הצבא? – בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות**, ירושלים: סדרת אשכולות, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- לוי, יגיל, וזאב לרר, 2012. "תחרותיות והדרה: מדוע מתפתחת רטוריקה דתית נגד נשים בצבא?", בתוך: ראובן גל (עורך), **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**, תל אביב: מודן הוצאה לאור, עמ' 339-358.
- ליבל, תמיר, וראובן גל, 2012. "בין יחסי צבא – חברה ליחסי דת-צבא: פניו השונות של תהליך ההדרה", בתוך: ראובן גל (עורך), **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**, תל אביב: מודן הוצאה לאור, עמ' 83-113.
- לרר, זאב, 2010. **שוויון נשים בצה"ל? עשור לתקון לחוק שירות הביטחון**, מסמך רקע לשולחן עגול במסגרת המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית, ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.
- מבקר המדינה, 2011. **דוח שנתי 62**, ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- פסו, רותם, 2012. "בקרקל, בטיס ובאמ"ן: עלייה בשיעור גיוס הבנות הדתיות לצה"ל", **אתר צבא ההגנה לישראל**, 4.4.2012.
- , 2013. "שירות הנשים בצה"ל: כל הנתונים", **אתר צבא ההגנה לישראל**, 8.3.2013.
- שלו, טל, 2012. "נשים נגד מסקנות וועדת פלסנר: דו"ח של אפליה", **אתר וואלה**, 6.6.2012.
- ששון-לוי, אורנה, 2011. "נשים בצבא מקצועי: ההשלכות המגדריות של המעבר לצבא מיקצועי בישראל", **המרחב הציבורי: כתב עת לפוליטיקה וחברה** 5 (סתיו): 73-91.
- , [בהכנה]. "בין הפרדה מגדרית להדרת נשים: מגדר במרחב הצבאי", בתוך: רוני הלפרין (עורכת), **היכן אני נמצאת: פרספקטיבות מגדריות על מרחב, כפר סבא: הוצאת המכללה האקדמית בית ברל**.

לישראל	ההגנה	צבא
צה"ל	דובר	חטיבת
ציבור	קשרי	ענף
הציבור	פניות	מדור
03-5695757/1657		טל':
03-5693971		פקס:
התשע"ג	באדר	ט"ז
2013	בפברואר	26

לכבוד

פרופ' יגיל לוי

האוניברסיטה הפתוחה

הנדון: שירות משותף לחיילים ולחיילות בהיבטי השילוב הראוי

1. בהמשך לפנייתך נערך בירור מעמיק מול הגורמים המקצועיים הרלוונטיים בצה"ל. התייחסותנו מובאת בזאת.
2. סוגיית השירות המשותף, שמצאה את ביטוייה בשיח הציבורי בישראל ובשורות הצבא פנימה, הינה סוגיה מרכזית וחשובה. צה"ל מכוון ביעודו להגנת כל מדינת ישראל, ושומה עלינו לקיים כל מאמץ שכל ישראל ירצו, וגם יוכלו לשרת בצה"ל, וזאת כשאנו מביאים לידי ביטוי את הגישה הממלכתית כמובילה, עליונה ומכילה את כלל הקבוצות השונות בחברה הישראלית. המפתח להצלחת מודל זה הינו איחוד השורות סביב ייעודו וייחודו של צה"ל.
3. לא מכבר עודכנה פקודת "השילוב הראוי", ונכון להיום קיימת פקודה הנקראת "שירות משותף לחיילים ולחיילות בהיבט השילוב הראוי" (מצורפת בזאת). פקודה זו לא עוסקת בהיבטים הקשורים לדת בלבד, אלא מתמקדת ברובה בשירות משותף של גברים ושל נשים, ללא קשר לדת.
4. בימים אלה נערכת עבודת מטה בראשותם של ראש אגף כוח אדם, יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים, הרב הצבאי הראשי לצה"ל וקצין חינוך ראשי לתיקון ולעדכון פקודת "השירות המשותף". התיקונים והעדכונים שיבוצעו יעשו בהתאם למדיניות המפורטת בזאת (מדיניות זו מיושמת בפועל כבר היום):
  - א. לצד עליונות המשימה המבצעית, צה"ל יקיים את עקרון השוויון לכל, וכפועל יוצא מכך אסורה הדרת הנשים בצה"ל. כל תפקיד יהא פתוח בפני כל חייל או חיילת, גברים ונשים כאחד, לשיבוץ, ובתנאי שהוא עומד בשלושה קריטריונים מצטברים: עמידה במשימה המבצעית, יכולת פעולה בסביבה המבצעית ויכולת שיבוץ בהיקפים הולמים למסגרות השונות.

ב. הסמכות הבלעדית הקובעת בצה"ל וביחידותיו היא סמכות המפקד ואין אחרת זולתה. המפקדים יקבעו, ללא כל התערבות חיצונית, את אופיין ודרך פעילותן של היחידות, בכפוף למדיניות צה"ל ולפקודות שבתוקף.

ג. בכל מקרה של שאלה או ספק בתחום הדתי-הלכתי, יכולים המפקדים להיוועץ ברבנים הצבאיים, ולצורך כך רק סמכות הלכתית אחת בצה"ל – הרב הצבאי הראשי לצה"ל.

ד. נשים וגברים כאחד ימשיכו להופיע ולשיר באירועים צבאיים, בין אם אלו אירועים רשמיים ובין אם אירועי הווי. באירועי הווי ונופש (בלבד) תתאפשר לחיילים שהפעילות פוגעת באמונתם או באורח חייהם אי-השתתפות, על-פי פקודות הצבא.

באירועים ממלכתיים ו/או רשמיים ישתתפו כולם ולא תותר יציאה מהם. באירועים במדרג הביניים (שאינם ממלכתיים ו/או רשמיים, ושאינם אירועי הווי) תהא חובת השתתפות מלאה, כאשר אישור אי-השתתפות פרטני יינתן לשיקול דעת מפקדים – כל מקרה ייבחן לגופו.

ה. בהתייחס לפיקוח על פעילויות המועברות על-ידי רבנים בצה"ל, הנושא יוסדר ויפוקח על-ידי הרבנות הצבאית, תוך הקפדה כי תכני פעילותו תואמים את רוח צה"ל, ערכיו ומדיניותו.

5. נשמח לעמוד לרשותך בעתיד.

בברכה,

זוהר ראש דובר	הלוי מדור	רב-סרן הציבור צה"ל